

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНА ТА ЮРИДИЧНА ЛЕКСИКА У ХРОНІКАХ АБДУРРАХМАНА АЛЬ-ДЖАБАРТІ

Сівков І. В.

У цій статті ми продовжуємо аналіз адміністративно-політичної і юридичної термінології арабської мови в історичних працях Абдуррахмана аль-Джабарті “Чудеса минувшини в життєписах та хроніках” та “Музгир ат-такдіс бі-заваль давлят аль-фарансіс”. Ми проаналізуємо процеси формування зазначених термінологічних груп шляхом визначення типів семантичних зсувів у лексичних одиницях класичної арабської мови, що призвели до їх термінологізації в кін. XVIII – поч. XIX ст., а також екстралінгвістичних чинників, що спричинили набуття певними лексемами термінологічної семантики.

Лексичний аналіз досліджуваних історичних текстів виявляє факт вживання деяких лексем, які, як і у лексикографічних та історичних працях класичної та посткласичної доби, використовували в узагальненому, нетермінологічному значенні. У сучасній арабській літературній мові їх широко вживають у термінологічному семантичному оформленні, якого вони набули внаслідок модифікації значень, засвідчених в класичних та посткласичних лексикографічних та історичних матеріалах:

وانفض المولد ورجع الناس إلى أوطانهم
“місце (проживання)” → “Батьківщина”

“Святкування мауліда¹ закінчилося, і люди розіхалися по своїм місцям” [Джабарті 1978, 158; ‘Ağā’ib 1998, II, 151];

متعصب “заступник”, “захисник” → “фанатик”

فلم يسمع المتعصبين له إلا الامتثال

“Після цього заступникам лише залишалось підкоритися” [Джабарті 1963, 192; ‘Ağā’ib 1998, IV, 125];

مفاوضة “суперечки” → “переговори”, تفاوض “обговорити” →

“проводити переговори”

وفي ذلك اليوم أيضًا وقع بمجلس الديوان بين الوكيل والمشايخ مفاوضة ومناقشة وذلك أنه لما أشيع خبر ورود المراكب الى أبي قير شحت الغلال وارتفعت من الرقع على العادة وزادت أثمانها فتفاوضوا في شأن ذلك وأنه لا بد من الاعتناء من الحكام وزجر الباعة وطواف المحتسب وشيخ البلد على الرقع والسواحل

“Того ж дня на засіданні дивану² обговорювали питання щодо зростання цін на зерно, яке зникло з базарів та тривали суперечки між комісаром та шейхами з приводу нестачі зерна, що стала відчутною після того, як поширилася новина про прибуття кораблів до Абукіру. Члени дивану обговорили це питання і прийшли до висновку, що необхідно привернути до цієї справи увагу місцевої влади, відповідно вплинути на торговельників, а також зобов’язати мухтасіба³ і шейх аль-балада⁴ об’їжджати базари і ринки та слідкувати за цим” [Джабарти 1962, 379–380; ‘Aḡā’ib 1998, III, 242].

Слово *تقرير*, що мало в класичній арабській мові граматичне значення імені дії дієслова *قرر* “вирішувати”, “постановляти”, вживається в розглянутих текстах у наступних значеннях:

1) “указ”

وفي يوم الأربعاء ثالث عشرينه وصل قاجي ومعه مرسومات يتضمن أحدها التقرير لمحمد علي باشا على ولاية مصر وآخر بالدقتردارية باسم ولده إبراهيم وآخر بالعفو عن جميع العسكر جزاء عن إخراجهم الإنكليز من ثغر الإسكندرية وآخر بالتأكيد في التشهيل والسفر لمحاربة الخوارج بالحجاز واستخلاص الحرمين والوصية بالرعية والتجار وصحبته أيضاً خلع وشلنجات فأركبوه في موكب في صبح يوم الخميس وطلع إلى القلعة وقرئت المراسيم المذكورة بحضوره الباشا والمشايخ وكبار العسكر وشاهين بك وخشداشيينه الألفية

“У середу, 23 шавваля (24.XII.1807), прибув капуджи⁵ з декількома указами, одним з яких було підтверджено права Мухаммада Алі на володіння Єгиптом, другим – сина паші Ібрагіма було призначено дафтардаром⁶. Третім – давалося помилування всім солдатам у вигляді винагороди за те, що вони вигнали англійців з Олександрійського порту. Останній підтверджував необхідність найшвидшої підготовки військової експедиції проти Хіджазу для звільнення священних міст і рекомендував пашу мешканцям і купцям Хіджазу. Посланець султана привіз також у якості дару шубу і гроші. У четвер влаштували урочистий в’їзд капуджи. Він піднявся до фортеці і тут було зачитано згадані укази в присутності паші, шейхів, вищого командного складу, Шагін-бея і його мамлюцької свити – прибічників аль-Альфі” [‘Aḡā’ib 1998, IV, 123; Джабарти 1963, 188];

فلما قرئ التقرير في الديوان الداخل خلع على الشيخ العروسي والشيخ البكري والشيخ الحريري والشيخ الأمير والأمرء الكبار

“Після прочитання в дивані указу [про призначення Ісмаїл-паші правителем Єгипту] подарували шуби пошани шейху аль-Арусі, шейху аль-Бакрі, шейху аль-Харірі, шейху аль-Аміру та найбільш високопосадовим емірам” [‘Aḡā’ib 1998, II, 274; Джабарти 1978, 290].

2) “узгодження”, “погодження”, “підписання”

وشاع أمر الصلح وحضر من طرف العثمانيين رئيس الكتاب والدفتردار لتقرير الصلح وجنح كل من الفريقين الى ذلك لما فيه من كف الحرب وحقن الدماء

“Поширилися чутки про підписання миру. Два турецьких делегати – начальник канцелярії і дафтардар – прибули до Каїру для узгодження умов мирного договору. Обидві сторони схилилися до підписання угоди, прагнучи припинити війну і уникнути кровопролиття” [‘Aḡā’ib 1998, III, 141; Джабарти 1962, 234];

3) “установлення”

وكان المعتاد القديم أنه إذا ورد القاضي في أول السنة التوتية التزم بالقسمة بعض المميزين من رجال المحكمة بقدر معلوم يقوم بدفعه للقاضي وكذلك تقرير الوظائف كانت بالفراغ أو المحلول وله شهريات على باقي المحاكم الخارجة

“За давнім звичаєм, новопризначеному судді в перший рік його перебування на посаді привілейовані посадові особи [верховного] суду були зобов’язані сплачувати деякі, встановленого розміру, суми. Так само були встановлені незайняті, або вакантні, посади, щомісячні оклади, з яких суддя отримує по судах районів поза міськими стінами” [‘Aḡā’ib 1998, IV, 387; Джабарти 1963, 550].

У сучасній арабській літературній мові досліджувана лексична одиниця втратила зазначену семантику і вживається як адміністративний термін у значенні “звіт”, “доповідь”;

Лексема *مقرر*, що має граматичне значення пасивного дієприкметника дієслова *قرر*, у масиві розглянутих текстів виступає з наступною семантикою:

1) “указ”

وفي يوم الاثنين حضر الى ثغر بولاق آغا أسود وعلى يده مقرر لعابدي باشا وخلعة لشريف مكة

“У понеділок до порту Булака приїхав чорний ага⁷ з указами Абді-паші і дарованим одягом для шерифа Мекки” [‘Aḡā’ib 1998, II, 245; Джабарти 1978, 260];

2) “податки”

عملوا الديوان وأحضروا قائمة مقررات الأملاك والعقار

“Зібрався диван, на якому було представлено список податків на нерухомість” [‘Aḡā’ib 1998, III, 41; Джабарти 1962, 101];

3) “установлений”, “постановлений”
ومنها أن أحمد آغا أخذها بك لما تقلد وكالة دار السعادة ونظارة الحرمين انضم إليه
أبليس الكتبة لتحرير الإيراد والمصرف وحصروا الأحكار المقررة على الأماكن والأطيان
التي أجزها النظار السابقون المداد الطويلة

“З інших подій. Як тільки Ахмад-агу – брата катхода-бея⁸ – було призначено представником Порти і правителем священних міст, до нього відразу ж приставили цих дияволів-писців для того, щоб установити стан прибутків і витрат. Вони вирахували встановлені прибутки з земель та ділянок з їх будівлями і нерухомістю, зданими в аренду попередніми управителями, за тривалий період часу” [‘Ağā’ib 1998, IV, 254; Джабарти 1963, 362].

У сучасній арабській літературній мові ця лексема зберегла лише останнє нетермінологічне значення пасивного дісприкметника дієслова قرر. Її термінологічна семантика, широковживана в досліджуваних історичних хроніках, була втрачена.

При аналізі особливостей семантичної реалізації термінів تقرير та مقرر у розглянутих текстах нами було засвідчено факт їхнього вживання як синонімів у значенні “указ” в тому самому пасажі:

ورد آغا وعلى يده تقرير لاسماعيل باشا على السنة الجديدة فعملوا له موكبا وطلع الى القلعة وقرئ المقرر بحضرة الجمع وضربوا له مدافع

“Прибув ага Порти з указом про подовження повноважень Ісмаїл-бея на наступний рік. Йому влаштували урочистий в’їзд до фортеці. У присутності всіх прочитали укази і дали гарматний салют” [‘Ağā’ib 1998, II, 291; Джабарти 1978, 304].

Можливість синонімічного вживання обох лексичних одиниць пояснюється тим, що вони є іменними дериватами дієслова قرر, причому перший з них має значення імені дії, яке субстантивуючись, матеріалізує своє значення, позначаючи конкретний факт здійснення дії, її результат: “постановлення”, “вирішення” → “указ”, “постанова”, а другий також зазнає субстантивації: “вирішений”, “установлений” → “указ”, “постанова” [Белкин 1975, 80–81].

Лексема ناحية вживається у досліджуваних текстах у загальному нетермінологічному значенні “сторона”, “район”:

مر الباشا في ناحية سوقية العزي سائرا إلى ناحية بيت بلغيا

“Паша проходив через район Сувайкат аль-Аззі, прямуючи в бік Байт Булгія” [‘Ağā’ib 1998, IV, 115; Джабарти 1963, 179];

ووصل الأمراء المصرية وعرضي نصوح باشا وجملة من العساكر العثمانية الى ناحية المطرية ونصبوا خيامهم ووطاقهم هناك

“Насух-паша переніс свій табір до аль-Матарії. Він прибув туди з частиною турецької армії і з мамлюкськими беями і розкинув там свої намети та шатри” [‘Aḡā’ib 1998, III, 152; Джабарти 1963, 249].

У сучасній арабській літературній мові зазначена лексична одиниця набула термінологічного значення та вживається на позначення одиниці адміністративно-територіального поділу, нижчої за قضاء “район”, ускладнивши свою смислову структуру за посередництвом османсько-турецької мови, в якій вона використовувалася як адміністративний термін.

Низка лексем набула своїх термінологічних значень під впливом їхнього вживання в османському та єгипетському адміністративному апараті кін. XVIII – поч. XIX ст. Так, слово مدير вживається як адміністративний термін у сучасному значенні “директор”, “начальник”, “керуючий” у титулатурі членів французької окупаційної адміністрації в Єгипті (1798–1801 pp.):

مدیر الحدود “начальник митниць”;

مدیر الدیوان “керівник дивану”;

كبير المديرين “начальник”.

У класичній арабській мові лексема مدير має граматичне значення імені діяча від дієслова أدار, яке у класичних лексикографічних матеріалах наводиться у значенні “обертати”, “крутити”, і ще не фіксується зі своєю відомою в сучасній арабській та літературній мові семантикою “управляти”, яка сформувалася внаслідок розвитку свого раннього, класичного значення.

Аль-Джабарти застосовує слово محافظ як у класичному значенні активного дієприкметника дієслова حافظ “зберігати”, “захищати”, “охороняти”, так і в термінологічних значеннях “комендант фортець та замків”, “губернатор провінцій”, “градоначальник, правитель міста”, яких зазначена лексема набула під впливом свого використання в османському адміністративному лексиконі [Туранли, 96; Deny, 40–41]:

وأنا كنت الذي وليت طاهر باشا لكونه محافظ الديار المصرية من طرف الدولة

“Я був тим, хто з боку султана призначив Тагіра-пашу охороняти Єгипет” [‘Aḡā’ib 1998, III, 391];

وفيه كتبوا اوراقًا ونادوا بها في الشوارع وهي: يا اهل مصر نخبركم ان امير الحاج رفعوه عن سفره بالحاج بسبب ما حصل منه وان اهل مصر علماء ووجقات ورعايا لم يخالطوه في هذا الامر ولم ينسب لهم شيء فالحمد لله الذي برا اهل مصر من هذه الفتنة وهم حاضرون سالمون غانمون ما عليهم سوء و من كان مراده الحج يؤهل نفسه ويسافر صحبة

الصرة والكسوة في البحر والمراكب حاضرة والمعينون المحافظون من اهل مصر صحبة الحاج حاضرون يكون في علمكم ان تكونوا مطمئنين واتركوا كلام الحشاشيين

“Того ж дня французи уклали і оголосили на вулицях наступне: “Мешканці Єгипту! Ми доводимо до вашого відома, що амір аль-хаджжа⁹ було відсторонено від участі у хаджі через те, що він скоїв. Але населення Єгипту – улеми¹⁰, начальники яничарських корпусів, прості мешканці не вплетані у це, і їх ні в чому не звинувачують. Слава Аллаху, який захистив мешканців Єгипту від участі у цій змові, вони перебувають у повному здоров’ї, і їх ніхто ні в чому не звинувачує. Той, хто бажає здійснити хадж, хай готується. Він може відправитися морським шляхом разом зі священним покривалом і суррою¹¹. Кораблі вже готові. Було приготовлено також охорону, призначену з мешканців Єгипту для того, щоб охороняти прочан. Живіть у спокої і не прислухайтеся до вигадок тих, хто палить гашиш” [‘Aḡā’ib 1998, III, 92; Джабарти 1962, 167–168];

ونزلوا بصحبته بعد الظهر إلى بولاق وسافر إلى دمياط ليذهب إلى قبرص ومعه
محافظون

“Ясін-бей разом з тими, хто його супроводжував, відправився після полудня до Булаку, щоб поїхати до Дам’єтти, а звідти – на Кіпр; його супроводжувала стража” [‘Aḡā’ib 1998, IV, 125; Джабарти 1963, 192];

وكان تولى الوزارة في زمن السلطان مصطفى وانفصل عنها وجعل محافظا بجزيرة قبرص ثم حضر منها واليًا على مصر

“За часів правління султана Мустафи він був візиром. Він залишив цю посаду, а потім його було призначено губернатором Криту, з якого він прибув до Єгипту в якості валі¹²” [‘Aḡā’ib 1997, I, 57];

فحنق لذلك الباشا وأرسل في الحال مراسلات إلى سليمان باشا محافظ عكا يعلمه بذلك ويلزمه بإحضارها

“Паша розлютився і відразу ж надіслав листа Сулейман-паші, правителю Акки, сповіщаючи про це і зобов’язуючи його розшукати і доставити їх” [‘Aḡā’ib 1998, IV, 242; Джабарти 1963, 346];

فإنه سعى أولاً في نقض دوله من مخدمه محمد باشا خسروا بتواطئه مع طاهر باشا وخازن داره محمد باشا المحافظ للقلعة

“Він прагнув підірвати владу свого пана Мухаммада Хосров-паші, змовившись з Тагір-пашою та його хазандаром¹³ – Мухаммад-пашою, комендантом фортеці”

[‘Aḡā’ib 1998, IV, 55; Джабарти 1963, 98];

واستهل ربيع الأول بيوم الجمعة فيه حضر ططري من الدولة وعلى يده مثال لحسن باشا بأن يقيم بمصر ولا يخرج مع العساكر بل يستمر محافظًا في المدينة فتحقق الناس إقامته وعدم سفره

“У цей день приїхав зі Стамбула татарин – гонець з місалем¹⁴ Порти на руках до Хасана-паші, що уповноважував його надати перебувати в Каїрі разом з турецькими військами, більш того, йому наказувалося продовжувати залишатися мухафізом¹⁵ міста, оскільки населення пересвідчилося у необхідності його перебування, у небажаності його від’їзду”

[‘Ağā’ib 1998, II, 210–211; Джабарти 1978, 215–216];

وفي يوم الاثنين سافر حمامجي أوغلي بالجوابات الى الجهة القبلية وفيها الأمر بحضور عابدي باشا واسماعيل بك وباقي الأمراء الى مصر وأن حسن بك ومحمد بك المبدول ويحيى بك يقيمون بأسنا محافظين

“У понеділок Хаммамджи Оглу поїхав з відповідями до Верхнього Єгипту. [Він віз] наказ Абді-паші: прибути йому до Каїру. Ісмаїл-бею та іншим емірам, а Хасан-бею, Махмуд-бею аль-Мабдул і Ях’ї-бею влаштуватися в Існі в якості мухафізів” [‘Ağā’ib 1998, II, 204; Джабарти 1978, 222];

Лексема محافظة, яка, як і слово محافظ, є похідною іменниковою формою дієслова حافظ, вживається у досліджуваних текстах у своєму класичному нетермінологічному значенні імені дії зазначеного дієслова:

وفيه خرج العسكر المجرى إلى السويس وكبيرهم بونابارته الخازندار ليذهب لمحافظة
الينبع صحبة طوسون باشا

“У той самий день до Суєцу виступила експедиція солдат на чолі з Бонапартом Хазандаром, щоб відправитися на з’єднання з Тусун-пашою і утримати Янбо” [‘Ağā’ib 1998, IV, 226; Джабарти 1963, 326];

وأما حسن بك الجداوي فإنه تخلف بقنا هو وأتباعه وكذلك عثمان بك وسليم بك الاسماعيلي بأسنا وعلي بك جركس بأرمنت وعثمان بك وشاهين بك الحسينين ويحيى بك باكير بك ومحمد بك المبدول كذلك تخلفوا متفرقين في البنادر لأجل المحافظة وقاسم بك أبو سيف في منصبه بدرجا

“Щодо Хасан-бея аль-Джиддаві, то він залишився в Кина разом зі своєю свитою, так як і Осман-бей, Салім-бей аль-Ісмаїлі залишилися в Існа. Алі-бей Черкес залишився в Арманті. Осман-бей і Шагін-бей аль-Хусайні, Ях’я-бей, Бакір-бей і Мухаммад-бей аль-Мабдуль також залишилися в різних провінційних центрах, з метою їх охорони. Касім-бей Абу Сейф залишився на своїй посаді в Джирджи” [‘Ağā’ib 1998, II, 212; Джабарти 1978, 223–224].

Дослідження меж вживання розгляданої лексичної одиниці в текстах історичних хронік А. аль-Джабарті засвідчує, що вона ще не набула сучасного термінологічного значення “провінція”, що виникло внаслідок семантичного переходу “посадова особа” → “територія, на яку поширюється юрисдикція цієї посадової особи” (محافظ “губернатор провінції” → محافظة “провінція”). Як відомо, такі семантичні зміни є продуктивними при формуванні адміністративно-політичних термінів на позначення посад, органів влади тощо.

Деякі термінологічні лексеми виникли в розглядааний період:

محكمة “махкама (місцезнаходження суду, камера судді)”

ثم أقاموا الدعاوى في المحكمة

“(Магрибінці) подали позов до махками” [Джабарті 1978, 36, 418; ‘Aḡā’ib 1998, II, 12]

وفي عشرينه قلدوا مصطفى بك كتحدا الباشا على إمارة الحاج فحضروا الى المحكمة عند القاضي وليس الخلعة بحضرة مشايخ الديوان والتزم بونابارته بتشهيل مهمات الحج وعمل محلاً جديداً

“20 рабі аль-аввала Мустафу-бея, катходу паші, було призначено амір аль-хаджем. Його привели до приміщення суду до кадї, і він одягнув там почесне плаття в присутності шейхів дивана. Бонапарт зобов’язався прискорити спорядження хаджу і приготував нове місце [для урочистої церемонії відправки священного покривала]” [Джабарті 1962, 80; ‘Aḡā’ib 1998, III, 26].

В Османській імперії *махкама* була офіційною резиденцією *кади*¹⁶. Вона розташовувалася в межах *када*¹⁷ (*хукума*). У XVIII ст. махками розташовувалися у власних приміщеннях [EI, VI, 3a].

Тексти історичних хронік засвідчують вживання досліджуваного терміна у назвах тогочасних органів судової влади:

محكمة النظام “Верховний трибунал”;

محكمة القضايا “трибунал”.

У сучасній арабській мові термін *محكمة* позначає не лише приміщення суду, а й орган судової влади.

Деякі лексичні одиниці, використання яких не було засвідчене в адміністративно-політичному контексті в ранніх історіографічних працях, почали вживати, як адміністративно-політичні терміни в сучасну аль-Джабарті епоху. Згодом вони втратили свою адміністративну семантику і “повернули собі” класичні значення. Так, у хроніках аль-Джабарті на позначення поняття “республіка” ми зустрічаємо такі терміни:

مشيخة Це слово спорадично використовується у виразі المشيخة الفرنسية “Французька республіка”.

Ця лексема була запропонована французькими перекладачами під час окупації Єгипту у значенні “республіка” і до кінця XIX ст. була вживана на позначення поняття “республіканська форма правління”. Однак у зазначених текстах ця лексична одиниця набагато частіше використовується в класичному, традиційному релігійно-правовому значенні “посада шейха”, “шейхство”:

وترك الذهاب إلى البيوت إلا في النادر واستمر على حالته حتى مات الشيخ أحمد العروسي فتولى بعده مشيخة الجامع الأزهر

“Він залишив ходіння по будинках, окрім рідких виключень, і так продовжував жити, поки не помер шейх Ахмад аль-Арусі, після чого він вступив у права шейха мечеті аль-Азгар” [‘Aḡā’ib 1998, IV, 257; Джабарти 1963, 367; Ayalon 1987, 99–104].

Це значення і збереглося за словом مشيخة у сучасній арабській літературній мові.

Лексична одиниця جمهور, що має класичне значення “зібрання людей”, “натовп”, “народні маси” була в формі *cumhūr* вжита турками-османами в значенні “республіка”. Ця семантика була актуалізована французькими орієнталістами під час французького правління в Єгипті. Вона також зустрічається у аль-Джабарті у виразах:

الجمهورية الفرنسية دولة الجمهور الفرنسية

وكيل الجمهور “прокурор Французької республіки”.

Після виводу французьких військ ця лексична одиниця вийшла з ужитку [Ayalon 1987, 99–103]. Вона зберегла своє класичне значення.

Таким чином, семантичний аналіз низки термінологічних одиниць, що вживалися в історичних хроніках А. аль-Джабарті виявляє той факт, що вони набули відомої термінологічної семантики в сучасній арабській літературній мові шляхом неістотних семантичних змін, а також під впливом свого вживання в османсько-турецькій адміністративній мові. Дослідження адміністративно-політичної і юридичної лексики буде продовжене в наших наступних публікаціях.

¹ Свято народження Мухаммада; відзначається на початку місяця рабі аль-авваль [Джабарти 1978, 442].

² Диван (ديوان) – будь-яке зібрання, що займається справами управління чи адміністрації: уряд, державні установи різного призначення, канцелярії тощо [Джабарти 1962, 483].

³ Мухтасіб (محتسب) – поліцейський інспектор, що контролює міри та ваги і спостерігає за ринком [Джабарти 1962, 495].

⁴ Шайх аль-балад (شيخ البلد) – сільський або міський голова. У кінці XVIII ст. мамлюцький бей, який займав у Каїрі посаду шайх аль-балада, був фактично правителем Єгипту. У період французької окупації мешканці Каїру називали шайх аль-баладом французького військового коменданта міста [Джабарти 1962, 485].

⁵ Капуджи (قابجي) (турецьк. “привратник”) – один з придворних чинів, офіційний представник Порти [Джабарти 1978, 436].

⁶ Дафтардар (دفتردار) – високопосадовець, який відав фінансами і реєстрами – списками мултазімів. В Османській імперії дафтардар часто очолював фінансове відомство – рузнаме чи керував інтендантством [Джабарти 1963, 706–707].

⁷ Ага (أغا) – титул воєначальника турецької армії [Джабарти 1963, 698].

⁸ Термін “катхода-бей” (بك كتخدا) позначає щось на кшталт візира при правителі Єгипту або його ад’ютанта [Джабарти 1963, 699].

⁹ Амір аль-хаджж (أمير الحج) – особа, що очолювала караван з паломниками, які прямували до Мекки [Джабарти 1962, 486].

¹⁰ Улеми (علماء) – богослови і правознавці, які є викладачами в богословських учбових закладах [Джабарти 1978, 414].

¹¹ Сурра (صرة) – гроші, яка відправлялася з караваном прочан до Мекки [Джабарти 1978, 432].

¹² Валі (وال) – губернатор (провінції).

¹³ Хазандар (خازندار) – хранитель казни, казначей [Джабарти 1978, 413].

¹⁴ Місаль (مثال) – повеління Порти [Джабарти 1978, 439].

¹⁵ Мухафіз (محافظ) – глава провінції, губернатор, який очолював мухафазу (محافظة) – адміністративно-територіальну одиницю; провінцію [Джабарти 1963, 699; Джабарти 1978, 436].

¹⁶ Кади (قاض) – суддя.

¹⁷ Када (قضاء) – територія, що знаходиться під юрисдикцією кади [EI, VI, 3a].

ЛІТЕРАТУРА

Белкин В. М. Арабская лексикология. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1975.

ал-Джабарті Абд ар-Рахман. Аджаиб ал-асар фи-т-тараджим ва-л-ахбар (Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий). – Т. III. Египет в период экспедиции Бонапарта (1798–1801) / Перевод, предисловие и примечания И. М. Фильштинского. Москва, 1962.

ал-Джабарті Абд ар-Рахман. Аджаиб ал-асар фи-т-тараджим ва-л-ахбар (Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий). – Т. IV. Египет под властью Мухаммада Али (1806–1821) / Перевод, предисловие и примечания Х. И. Кильберг. Москва, 1963.

ал-Джабарті Абд ар-Рахман. Аджаиб ал-асар фи-т-тараджим ва-л-ахбар (Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий). – Т. II. Египет в канун экспедиции Бонапарта (1776–1798) / Перевод, предисловие и примечания Х. И. Кильберг. Москва, 1978.

Туранли Ф. Г. Літописні твори М. Сена'ї та Г. Султана як історичні джерела. Київ, 2000.

Ayalon, A. Language and change in the Arab Middle East. The evolution of modern political discourse. NY: Oxford University Press, 1987.

Deny, J. Sommaire des archives turques du Caire. – Caire: L'Institut français d'archéologie orientale du Caire pour la Société royale de géographie d'Égypte, 1930.

EI – The Encyclopaedia of Islam. WebCD edition. Brill Academic Publishers. 2003 (на компакт-диску).

al-Ġabartī 'Abd ar-Raḥmān. 'Aġā'ib al-āṣār fī tarāġim wa-l-aḥbār. Ч. I–IV. al-Qāhira, 1997–1998.

al-Ġabarte 'Abd ar-Raḥmān. Muḥhir at-taqdīs bi-zawāl dawlat al-faransīs. al-Qāhira, 1998.